

JOHANNENESE EVANGEELIUMI KIRJUTAMISAEG

Peeter Roosimaa

SISSEJUHATUS

Evangeeliumide mõistmiseks on muude andmete hulgas oluline teada ka nende ligikaudset kirjutamisaega. Juba kaua aega on teoloogide hulgas valitsenud üsna üksmeelne arusaam, et Johannese evangeelium on kirjutatud teistest hiljem, esimese sajandi lõpus. Uute asjaolude ilmnemisel või erinevate detailide tähelepanelikumal uurimisel tõuseb aga esile ka teisi arusaamu. Nt Folker Siegert pakub Johannese evangeeliumi kanoonilise redaktsiooni kirjutamisajaks keiser Hadrianuse valitsusaega (a 117–138).¹ Kuid on ka neid, nt Karl Jaroš, kes peavad Johannese evangeeliumi seni arvatust palju vanemaks.²

Sünoptiliste evangeeliumide kirjutamisaja hindamisel on tavapärane lähtuda loost, kus Jeesus kuulutab ette Jeruusalemma templi hävitamist ja suurt viletsust (vt Mk 13:1–33; Mt 24:1–36; Lk 21:5–36).³ Johannese evangeeliumi puhul aga võiksid toetuspunktideks olla juudakristlaste sünagogist väljaheitmise traumaatilised elamused, samuti pinged Ristija Johannese pooldajatega.⁴ Evangeeliumi kirjutamisaja hindamiseks on

¹ Vt diagrammi Folker **Siegert**, *Synopse der vorkanonischen Jesusüberlieferungen. Zeichenquelle und Passionsbericht, die Logienquelle und der Grundbestand des Markusevangeliums*. Schriften des Institutum Judaicum Delitzschianum, 8/1 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010), 25.

² Karl **Jaroš**, *Das Neue Testament und seine Autoren. Eine Einführung* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2008), 43.

³ Udo **Schnelle**, *Einleitung in das Neue Testament*. 5. Aufl. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), 244–245.

⁴ Jürgen **Becker**, *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–10*. 3. Aufl. Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament, 4 (Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Echter Verlag 1991), 56; Otto **Böcher**, „Johannes der Täufer in der neutestamentlichen Überlieferung“ – *Rechtfertigung, Realismus, Universalismus in biblischer Sicht: Festschrift für Adolf Köberle zum 80. Geburtstag*. Hg. Gottholt Müller (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978), 58. Vt ka Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 521.

oluline küsida, millal olid nimetatud sündmused kirjutaja või kirjutajate jaoks aktuaalsed.

Johannese evangeeliumi puhul peetakse silmas, et tegemist on nn johannesliku koolkonna või johanneslike koguduste⁵ kirjavaraga. Johannesliku koolkonna all mõeldakse teatavat juudakristlaste osaduskonda, millel oli arvatavasti mõjukas õpetaja ja mille kirjavarana on tuntud Johannese evangeelium ning 1.–3. Johannese kiri. Võimalik, et need olid sellele osaduskonnale kaanoniks. Selles, kas ka Ilmutuse raamat selle koolkonna kirjavara hulka kuulus, on põhjust kahelda.⁶

Selle artikli eesmärgiks on anda Johannese evangeeliumi ja johannesliku koolkonna kohta teada olevale infole kriitiline hinnang, et selle abil leida Johannese evangeeliumi tõenäone kirjutamisaeg. Alljärgnevalt käsitlen

- 1) johannesliku koolkonna probleemide kajastusi Johannese evangeeliumis;
- 2) johanneslike kristlaste juutlusest väljaheitmist;
- 3) Johannese evangeeliumi kui ühenduslüli johannesliku koolkonna ja Ristija Johannese pooldajate vahel;
- 4) johannesliku koolkonna tekkelugu, koolkonna tõenäolist asukohta ja selle moodustanud isikute ringi;
- 5) johannesliku koolkonna traumaatilisi kogemusi.

Kuuendaks püüan anda hinnangu evangeeliumi võimaliku kirjutamisaja kohta.

1. JOHANNESLIKU KOOLKONNA PROBLEEMIDE KAJASTUSI JOHANNESE EVANGEELIUMIS

Johannese evangeeliumi keskne teemadering on kristoloogiline – põhiline poleemika toimub Jeesuse isiku üle –, kuid selles kajastuvad ka johannesliku koolkonna enda mitmesugused probleemid.

⁵ Selle osaduskonna kohta kasutatakse erinevaid nimetusi, nt ka „johanneslik kogukond“. Seejuures koolkond on väiksem üksus kui koguduste ühendus (vt Becker, *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–10*, 47–50). Alljärgnevalt jään lihtsuse mõttes nimetuse „johanneslik koolkond“ juurde.

⁶ Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 51–53; Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 481–482.

Jh 20:30–31 on öeldud teose kirjutamise eesmärk: „Jeesus tegi jüngerite ees veel palju muid tunnustähti, mida ei ole sellesse raamatusse kirja pandud, aga need on kirja pandud, et te usuksite, et Jeesus on Kristus, Jumala Poeg, ja et teil uskudes oleks elu tema nimes.“

Siit on näha, et evangelist soovis kinnitada oma lugejate usku Jeesusesse kui Kristusesse ja Jumala Pojasse. Ilmselt oli see usk saanud häiritud ja ohustatud. Ohu reaalsust kinnitab 1Jh 2:19, mille kohaselt mingi usklike grupp oli kogudusest lahku löönud.⁷ On ju mõistetav, et seda lahku-mist kogeti üsna valulikult.

Rudolf Schnackenburg toob esile neljanda evangeeliumi autori ja variseerlik-rabiinliku juutluse vastasseisu, eelkõige seoses Pühakirja, eriti Seadusega.⁸ Sellest kõigest annavad märku korduvad vaidlused ja kokkupõrked Jeesuse ning juutluse esindajate vahel. Mitmel korral on toodud esile Jeesuse side Jumala kui Isaga (vt nt Jh 5:17 jj). Kahtlemata oli seejuures üheks tähtsamaks vaidlusküsimuseks Jeesuse ristisurm.⁹ Pühakirja kohaselt lasub puusse poodul Jumala needus (vt 5Ms 21:23; vrd Gl 3:13). Kuidas on võimalik, et Naatsareti Jeesus on Jumalast neetud ja samal ajal Kristus?

Kindlasti riivas johannesliku koolkonna liikmete usku nende väljaheitmine juudiosadusest.¹⁰ Asjaolu, et lahutust käsitleti kristoloogiliselt (vt Jh 15:20), näitab, et sünagoogist väljaheitmine oli johanneslikule kristlusele raskeks löögiks.¹¹ Ühtlasi oli see kallaletung nende juutlikule identiteedile, millega seati kahtluse alla ka nende tegevuse legitiimsus.¹²

Omaette probleemiks oli arvatav pinge Ristija Johannese ja Jeesuse

⁷ Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 55.

⁸ Rudolf **Schnackenburg**, *Das Johannesevangelium*. I. Teil. Einleitung und Kommentar zu Kap. 1–4, 5. Aufl. Herdes Theologischer Kommentar zum Neuen Testament (Freiburg, Basel, Wien: Herdes Verlag, 1981), 110.

⁹ Josef **Blank**, *Das Evangelium nach Johannes*. 1.a. Geistliche Schriftlesung. Erläuterungen zum Neuen Testament für die geistliche Lesung (Düsseldorf: Patmos Verlag, 1981), 23.

¹⁰ Vrd Udo **Schnelle**, *Das Evangelium nach Johannes* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1998), 9.

¹¹ Vrd François **Vouga**, *Geschichte des frühen Christentums* (Tübingen; Basel: Franke, 1994), 93.

¹² Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 57; Schnelle. *Einleitung in das Neue Testament*, 521–522.

vahel, nii nagu see nende pooldajatele paistis.¹³ Nimelt oli Ristija Johannes Jumala erivolitustega saadikut, Tulijat, iseloomustanud kui väga väarikat Jumalast läkitatud isikut ja kohtunikku, kes ristib Püha Vaimu ja tulega, kellel on visklabidas käes, et eraldada aganad teradest, ning kelle jalatsipaelu ei ole Johannes vääriline lahti tegema (vt Mk 1:7–8; Mt 3:10–12). Jeesuse kohta arvati, et tema ongi Tulija (vt Lk 7:18 jj; Mt 11:2–6). Kuid selle asemel, et oma jumalikku väarikust näidata ja kohut mõista, elas Jeesus kui see, kes teisi teenib (Lk 22:27; Mt 20:28). Lõpuks läks Jeesus veel nii kaugele, et pesi oma jüngrite jalad puhtaks (Jh 13:1–17). Jalgade pesemist peeti üheks alandavamaks orjatööks, mida nt juut võis nõuda üksnes paganast orjalt.¹⁴ See kõik oli vastuolus tollase arusaamaga väarikusest. Pealegi, teiste üle kohtu mõistmise või Iisraeli roomlaste ikkest vabastamise asemel lasi Jeesus ise ennast kinni võtta. Süneedrium otsustas, et Jeesus on surma väärt, ning rooma kohus mõistiski ta hukka ja lasi ristil surmata (Mk 15:1 paral; 15:15 paral). Kui Ristija Johannese kuulutuses oli ülekohtuste pääsemise lootus väike (kirves on juba puu juurtel; samuti pilt aganate ja terade tuulamisest; vt Mt 3:10–12 paral), siis Jeesus kohtuga ei kiirustanud. Pigem tegi ta kõik, et inimesi sellest päästa (vt Jh 3:17). Nii oli mõistetav küsimus, kas eksis oma kuulutuses Johannes või ei olnud Jeesus see, kellest Ristija kuulutas. (Vrd Mt 11:2–6; paral).

Kõik need olid väga põhimõttelised küsimused, millele oodati selgeid vastuseid. Kuid kujunenud olukorrad ja vastuste katsed ei olnud sugugi kohe päris selged ja ühemõttelised. Vaja oli intensiivseid otsinguid ja mõtetetöid, et leida rahuldavaid lahendusi.

2. JOHANNESLIKE KRISTLASTE JUUTLUSEST VÄLJAHEITMISEST

Esimese sajandi juutus, mille rüpes kristlus tekkis, ei olnud sugugi ühtne nähtus. Selles esines mitmesuguseid liikumisi. Mõtleme siin kas või sadu-

¹³ Böcher, „Johannes der Täufer in der neutestamentlichen Überlieferung“, 58. Vt ka Schnelle, *Einleitung in das Neue Testament*, 521.

¹⁴ Vt Jukka **Thurén**, *Johannese evangeelium* (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2001), 168–169. Lisaks paganast orjaledele oli ka naise ülesandeks oma mehe ja laste ülesandeks oma isa jalgade pesemine, vt *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*. Hg Hermann L. Strack und Paul Billerbeck. 7. Aufl., 2 (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1978), 557.

seridele, variseridele, esseenidele, selootidele. Kuid seni, kuni koonduti Jeruusalemma templi ümber, võis juutlus taluda enda keskel vägagi erinevaid ideoloogiaid, ilma et oleks kahjustatud juutluse põhiolemust. Kui aga tempel hävis, siis kaotas juutlus oma keskse kooshoidva toetuskoha. Nüüd ei saadud enam olla tolerantne juutluse sees olevate hereetiliste liikumiste vastu. Toimuma pidi juutluse sisemine puhastus. Paljud hereetilised liikumised heideti juutlusest välja ja pandi vande alla, teiste hulgas ka juudakristlased. Seda protsessi nimetatakse õigusega „hereetikute needmiseks“ (*Birkat ha-minim*). 80.–90. aastate vahel lisas rabi Gamaliel II selle „needuse“ juutluse *Šmone Esre* (kaheksateist-palve) tekstile juurde.¹⁵

Tegelikult olid juudakristlased juba ammu juutluse jaoks probleemiks, kuid nad olid juudid ja tundsid end sünagoogiga seotuna. Nüüd oli olukord muutunud. Koos teiste hereetikutega olid nad pandud vande alla. On mõistetav, et mitte ükski juudakristlane ei olnud valmis sünagoogi jumalateenistusel *Šmone Esre*'t paludes ennast needma. Nii tabas see meede juudakristlasi eriti karmilt.¹⁶ Rohkem kui teised evangeeliumid toob just Johannese evangeelium selle esile. J. Becker, kes on johannesliku koolkonna küsimust põhjalikult uurinud, arvab, et see kriis, samuti juutlusest väljaheitmise dramaatika, leiab oma kirjandusliku väljenduse nt Jh 6:67 jj; 9:21 jj; 19:38; Jh 9:22; 12:42; 16:2, mistõttu võib oletada, et mingi arv juute lahkus kristlikust kogudusest ja nad reintegreerusid uuesti juutlusesse. Üldiselt valitses juudakristlaste seas hirm sünagoogi ees. Perekonnad purunesid. Teoloogiliselt ja ühiskondlikult oldi isolatsioonis. Misjon juutidest vendade juures oli vaevalt võimalik.¹⁷ On selge, et kõik see viis juudakristlased tõelisesse orientatsioonikriisi.

Arvan, et eespool toodud väidetega võib igati nõus olla, kuid kas sellised dramaatilised sündmused toimusid alles seoses juutluse „suurpuhas-tusega“, kui kogu juudakristlus sünagoogi vande alla pandi, või võisid need dramaatilised sündmused osa juudakristlaste, sh johannesliku koolkonna puhul toimuda juba palju varem? Mõtleme siin nt Stefanose hukkamisele ja sellele järgnevale hellenistlike juudakristlaste jõulisele tagakiusule (vt Ap 6:8–8:3). Lähemalt vaatlen seda küsimust seoses johannesliku koolkonna kujunemislooga. Esmalt aga peatun johannesliku koolkonna ja Ristija pooldajate omavahelistel suhetel.

¹⁵ Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 56.

¹⁶ *Ibid.*, 56–57.

¹⁷ *Ibid.*

3. JOHANNESE EVANGEELIUM KUI ÜHENDUSLÜLI JOHANNESLIKU KOOLKONNA JA RISTIJA JOHANNESE POOLDAJATE VAHEL

Kui võrrelda Johannese evangeeliumi sünoptilistega, siis äratav tähelepanu, et neljandas evangeeliumis tegeldakse Ristija Johannese ja tema jüngritega palju enam. Palju rohkem, kui oleks vaja usku häirivate küsimuste mõistmiseks. Nii võib järeldada, et evangeeliumi üheks sihtgrupiks olid Ristija Johannese pooldajad. Et johanneslikul koolkonnal sellised kontaktid olemas olid, nähtub Johannese evangeeliumi teemakäsitlest.¹⁸

Vastupidi eelöeldule on nii mõneski vestluses toodud esile, et Ristija Johannesest ja tema jüngritest ei olegi nii palju juttu ja et need lood on toodud üksnes evangeeliumi alguses.¹⁹ Tõepoolest, põhilised ütlused seoses Ristijaga on esimeses peatükis, samuti Jh 3:22–30. Siis, nagu mööda minnes, on temast juttu veel Jh 4:1. Jh 5:33–38 osutab Jeesus Johannese tunnistusele. Jh 10:40 jj tuletatakse meelde Johannese ristimispaika ja Johannese tunnistust Jeesusest. Ja ongi kõik. Kuid kas seda juba küllalt ei ole? Miks peakski rohkem olema? Veel äratav Johannese evangeeliumis tähelepanu, kuidas võrreldes sünoptikutega Ristijat esile tõstetakse. Mitte kellelegi teisele peale Jeesuse ei ole evangeeliumis nii palju positiivset tähelepanu pööratud kui temale. Kui sünoptikutes on Ristijast küllalt palju juttu seoses tema kahtlustega ja tema hukkamisega (vt Lk 7:18 jj paral; Mk 6:14 jj paral), siis neljandas evangeeliumis neist asjust ei räägita. Lugeja silme ette jääb üksnes suure prohveti elav kuju. Ühtlasi tuuakse esile Ristija ühemõtteline tunnistus Jeesusest (Jh 1:6–8, 15, 19–34; 3:22–30 jt). Kõigiti jääb mulje, et evangeeliumi abil püüti ületada johannesliku koolkonna ja Ristija pooldajate vahelist lõhet, et suhtlemine Ristija pooldajatega oli aktiivne.

Oma analüüsis näitab O. Böcher, et nii Luuka kui ka Johannese evangeeliumides kasutatud pärimusmaterjal pidi vähemalt osaliselt pärinema Ristija ringist. Seega pidi Luukal ja neljanda evangeeliumi autoril olema

¹⁸ Vt nt Backhausi Jh 1:35–51 käsitlust: Knut **Backhaus**, *Die Jüngerkreis der Täufer Johannes. Eine Studie zu den religionsgeschichtlichen Ursprüngen des Christentums* (Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991), 235–248.

¹⁹ Nt suuline teade: artikli autori vestlus dr Andreé Heinzega, Elstal, 06. 03. 2012.

nendega kontakte. Kui Luuka puhul võib mõelda, et Ristija kohta käiv pärimusmaterjal võis olla vahendatud nt Apollase kaudu,²⁰ siis neljanda evangeeliumiga seoses pean tõepäraseks johannesliku koolkonna kontakte Ristija pooldajatega. Üldse võib öelda, et kogu Johannese evangeelium kajastab tihedaid sidemeid johannesliku koolkonna ja Ristija pooldajate vahel. Sellesse kuulusid nii vastasseis ja kokkupõrked, aga ka lahenduste otsingud ja lepituspüüdlused.²¹ Võib kindalt väita, et nii johanneslik koolkond kui ka Ristija pooldajad tegutsesid samas geograafilises ruumis ja samal ajal. K. Backhausi analüüsi kohaselt oli Süürias Ristija pooldajaid.²² Seejuures olid kokkupuuted juudakristlaste ja Ristija pooldajate vahel esimese sajandi keskel palju tõepärasemad kui sajandi lõpus. Et omavahel kontakte otsiti, on loomulik. Moodustasid ka ju Ristija pooldajad juutluses ühe n-ö puhastusliikumise. Kuid nii nagu kunagi osa Ristija järgijaid läks üle Jeesuse juurde, teised jäid aga Ristijaga – seda näitab varakristlike traditsioonide võrdlus²³ –, nii jätkusid sellised siirdumised ka Süürias. Ilmselt väljendus nendes siiretes muude hulgas prioriteedi küsimus, kes on tähtsam, kas Ristija või Jeesus. Olgu siia lisatud, et K. Backhausi analüüsi kohaselt võib Ristija pooldajates näha inimeste lihtsat ühendust, mitte aga kogudust või sekti või ordu. Ristija koguduse rajamisest loobumise põhjus oli ilmselt teoloogiline.²⁴

4. JOHANNESLIKU KOOLKONNA TEKKELOGU

a) Koolkonna asukoht²⁵

Johannesliku koolkonna asukoha ja võimalike sidemete väljaselgitamise kohta eeldatakse, et Johannese evangeelium ja Johannese kirjad kajastavad johannesliku koolkonna arusaamu, keelekasutust, mõttekäike,

²⁰ Böcher, „Johannes der Täufer in der neutestamentlichen Überlieferung“, 57–58.

²¹ Vt Peeter **Roosimaa**, „Die Johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft“ – *Religion in einer sich ändernden Welt*. Hg. Manfred Dietrich. Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte, 33 (Münster: Ugarit-Verlag, 1999), 97–106.

²² Backhaus, *Die Jüngerkreis der Täufers Johannes*, 365.

²³ *Ibid*, 245.

²⁴ *Ibid*, 319–321.

²⁵ Vt siin ka: Roosimaa, „Die Johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft“, 97–106.

vaimse miljöö mõjusid, samuti on neisse sel moel talletunud johannesliku koolkonna arengulugu, st kui rühmitus on läbinud geograafilised arengumuutused, siis on oodata nende kajastusi ka johanneslikes teostes.²⁶ Kui oleks võimalik kindlaks teha nt Johannese evangeeliumi kirjutamiskoht, siis võiks see aidata ka koolkonna asukohta määrata. Nii nõustub J. Blank R. Bultmanni arvamusega, et Johannese evangeeliumi tekkekohta tuleks otsida idast, mõeldud on Rooma impeeriumi idapoolseid alasid. Süüria poolt räägib sugulus Ignatiuse kirjade ja Saalomoni oodidega. Väike-Aasia (Efesos) poolt räägib see, et alates Ireneusest peetakse Johannese evangeeliumi autoriks Väike-Aasias tegutsenud Johannest.²⁷ Ka U. Schnelle näeb johannesliku koolkonna ja Johannese evangeeliumi kirjutamise kohana Efesost.²⁸ K. Jaroš juhib aga tähelepanu Ireneuse kirjutatule, et Johannes andis Efesoses evangeeliumi välja (ἐξέδωκεν), kuid kus ja millal evangeelium kirjutati, sellest ei selgu. Efesoses võis toimuda evangeeliumi Aasia kirkule üleandmine, samuti võis apostel seal jutlustada.²⁹

Nagu näha, tuleb arutlustes johannesliku koolkonna asukohana arvesse põhiliselt kaks võimalust, kas Väike-Aasia või Süüria. Juutide Süüriase elama asumist soodustasid kaubavahetus, milles juudid aktiivselt osalesid, ja Rooma riigi poliitiline olukord. Näiteks Judea provints oli administratiivselt seotud Süüria provintsiaga.³⁰ Damaskusse oli juute juba varem põgenenud.³¹ Süüria poolt räägib seegi, et tollal elas Süürias küllalt palju juute, kellest võisid saada kristlased.³² Ja nagu öeldud, oli K. Backhausi analüüsi kohaselt Süürias Ristija pooldajaid.³³ Siinjuures tasub arvestada ka geograafiliste iseärasustega. Kui üksikute inimeste ja väikeste gruppide puhul on suurte vahemaade ületamine antiikajal mõistetav, siis tervete liikumiste, nagu Ristija pooldajate ja johannesliku koolkonna või selle tuumiku suundumine ilma väga mõjuva põhjuseta

²⁶ Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*. I, 88–89, 101–102.

²⁷ Blanck, *Das Evangelium nach Johannes*. I, 22.

²⁸ Vt Schnelle, *Das Evangelium nach Johannes*, 2–3, 6–7.

²⁹ Jaroš, *Das Neue Testament und seine Autoren*, 116, 119.

³⁰ Vt John E. **Stambauch**, David L. **Balch**, *Das soziale Umfeld des Neuen Testaments* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1991), 21.

³¹ Vt John **Drane**, *Paulus. Apostli elu ja kirjad*. Käsikirjaline tõlge (Tallinn: 1987), 14.

³² Karl Martin **Fischer**, *Das Urchristentum* (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1985), 29.

³³ Backhaus, *Die Jüngerkreis der Täufers Johannes*, 365.

Palestiinast Väike-Aiasse oleks vähetõenäoline. Kaugus ja muud geograafilised olud osutunuks liig suurteks takistusteks. Seetõttu on Süüria johannesliku koolkonna asukohana palju tõenäosem kui Väike-Aasia.

Johannese evangeeliumi, seega ka johannesliku koolkonna kohta võiks anda infot teosele iseloomulik keel. Keele puhul on siiski mõistetud, et see ei pruugi väljendada evangeeliumi kirjutaja eripära. Tegemist võis olla ka inimgrupi sotsiolektiga, mis võiks tõendada selle inimkoosluse suhtelist isoleeritust. Kui sellisel grupil oli veel autoriteetne õpetaja, siis on loomulik, et tema õpilased võtsid üle tema terminoloogia, mõtteviisi, süntaksi.³⁴ Muidugi vajas sotsiolekti kujunemine omajagu aega. Kuid mitte liiga palju. Kui mõelda siin esile tulnud johannesliku koolkonna suhtelisele isoleeritusele, siis selle kohaselt sobib koolkonna asukohaks pigem Süüria kui Väike-Aasia (Efosos). Väike-Aasias, kus olid tegusad apostel Pauluse ja ta kaaslaste rajatud kogudused, oleks johannesliku koolkonna teistest kristlastest isoleeritust ette kujutada raske.

Evangeeliumi sisu ja väljendite alusel esitab O. Cullmann järelduse, et Johannese evangeeliumi ümbritsev maailm avaldus sünkretismist mõjutatud juutlusena Palestiina ümbruses ja Süürias.³⁵

Kokkuvõtvalt võib öelda, et johannesliku koolkonna asukohta sobib otsida Süüria aladelt. Koolkond püsis seal küllalt pikka aega ja küllalt suures eraldatuses muust kristlaskonnast. Seda mõtet toetab ka alljärgnev johannesliku koolkonna moodustanud isikute päritolu analüüs.

b) Johannesliku koolkonna moodustanud isikute päritolust

Uurimused on näidanud Johannese evangeeliumi tugevat sidet Vana Testamendi mõttevaraga ühelt poolt ja hellenistliku keelepruugi kasutamist teiselt poolt, lisaks veel isoleeritus muust kristlusest.³⁶ See kõik lubab järeldada, et tegemist on hellenistlike juudakristlaste rühmitusega. Kuid kuidas selline rühmitus tekkis?

³⁴ Vt Blank, *Das Evangelium nach Johannes*. I, 19; Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 38.

³⁵ Oscar Cullmann, *Der johanneische Kreis. Sein Platz im Spätjudentum, in der Jüngerschaft Jesu und im Urchristentum. Zum Ursprung des Johannesevangeliums* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1975), 40.

³⁶ Vt Blank, *Das Evangelium nach Johannes*. I, 19; Becker, *Das Evangelium nach Johannes*, 38.

Nagu öeldud, elas Süüria aladel tollal küllalt palju juute, kellest võisid saada kristlased. Aga kuidas jõudsid sinna kristlikud ideed? Kui näiteks Galileas polnud kristlike rühmituste tekkeks vaja väljastpoolt tulevat misjonit – Jeesus ise oli neil aladel tegutsenud ja õpetanud ning kahtlemata leidis seal neidki, kes vähemalt omal moel soovisid Jeesuse üritust jätkata.³⁷ Süüria aladel seda eeldada aga ei saa.

Selle problemaatikaga seoses äratub tähelepanu, et Ap 8:1 jj kirjeldatud Stefanose surmale järgnenud tagakiusulaine tabas eelkõige hellenistlikke juudakristlasi. On põhjust arvata, et just nemad läksid juutlusega kõige enam vastuollu. Jeruusalemma hellenistlikes sünagoogides, kuhu kogunesid diasporaast tulnud juudid, leidis eriti rangeid ortodoksseid, aga ka palju vabama hoiakuga ja uutele arusaamadele avatud juute. Ilmselt teravnesid nende vahelised pinged, kui osa neist sai kristlasteks ja tunnistas, et Jumal äratas ristilöödud Jeesuse surnuist üles ja ülendas tema Issandaks ja Kristuseks (Ap 2:32–33,36). Veel võis pingete põhjuseks olla diasporaajuutide keeruline olukord. Teadaolevalt oli Jeruusalemma tempel ainus institutsionaliseeritud jumalateenistuse ja palvetamise koht. Sünagoog templit ei asendanud, seal ei toimunud mingit kultuslikku palvejumalateenistust. Ka ei soovinud sünagoog olla templile institutsionaalseks konkurendiks. Kuna pühade kirjadega tegelemine ei olnud kultuslik tegevus, säilitas sünagoog oma mittekultusliku karakteri ka sabaatil. Kuid teisalt, kui tempel tõepoolest oleks Jumala eelistatud elukohaks, siis peaksid diasporaajuudid elama mitte üksnes ilma kultuseta, vaid ka „ilma Jumalata“. Kui aga Jumal elab eelkõige taevas, siis on ta kõikjal ühtmoodi kättesaadav.³⁸ On mõisteta, et protestijate kriitika tabas just neid, kes vaatasid templit kui Jumala eelistatud elupaika. Seejuures võisid vabamalt mõtlejad juudid saada kriitikaks templi vastu julgust Jeesuse hoiakust templikultuse, aga ka nt kultusliku puhtuse, sabaatikäskude pidamise suhtes (vt Jh 2:14–16; Mk 7:19; Mk 2:27 jj). Samuti võidi hakata kriitiliselt küsima kultuslike käskude kehtivuse kohta üldse. Templi eriseisundi vastu oli olnud ka kristlaseks saanud Stefanos (Ap 7:48 jj). Ühtlasi ütles ta oma hukkamisel, et näeb Inimese Poega seisvat Jumala paremal käel

³⁷ Vt Fischer, *Das Urchristentum*, 57–58.

³⁸ Peter Wick, *Die urchristlichen Gottesdienste. Entstehung und Entwicklung im Rahmen der frühjüdischen Tempel-, Synagogen- und Hausfrömmigkeit*. 2. Aufl. (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2003), 100, 113, 56.

(Ap 7:56). Selliste väljakutsete suhtes ei saadud olla enam tolerantne. Nii on mõistetav, et tagakiusu alla langes juudakristlaste hellenistlik suund, kogudus Peetruse ümber jäi aga puutumata.³⁹

Veel äratav tähelepanu, et Saulus soovis minna kristlasi taga kiusama just Damaskusse (vt Ap 9:1–2).⁴⁰ Ap 8:5 jj; 11:19 jj kohaselt võis põgenenud hellenistlikke juudakristlasi leida mujalgi, alates Samaariast Foiniikia, Küprose saare ja Antiookiani välja. Kuid ega neid kõiki polnud mõtet pidada ühtviisi ohtlikeks. Juudakristlaste, ilmselt ka hellenistlike hulgas leidus küllalt palju käsutruusid juute (vrd Ap 21:20).⁴¹ Küllap olid teated juudakristlaste tegevusest ja nende mõjust Damaskuses jõudnud ka Jeruusalemma. Seetõttu lootis Saulus leida sealt eriti ohtlikke juudakristlasi, võibolla isegi Stefanose ideede järgijaid. Samuti võis ta arvestada, et sealsete juutide hulgas leidus Jeruusalemma suhtes opositsiooniliste kalduvustega isikuid, kes võisid saada haaratud uuest õpetusest.

Siiski ei pruugi johannesliku koolkonna seoseid, eriti ideoloogilisi seoseid Väike-Aasiaga täiesti ignoreerida. Uurides Johannese evangeeliumi keelt ja stiili, tõdeb R. Schnackenburg, et evangeelium on algusest peale kirjutatud kreeka keeles. Arvestades evangeeliumi keele semiitlikku koloriiti, on autori juutlik päritolu vaevalt küsitav. Laitmatu kreeka keele alusel aga tuleb arvestada tema pikema viibimisega hellenistlikus ümbruses. Nii võiks autorit otsida ka juutlikust diasporaast.⁴² Erinevatest tähelepanekutest võib järeldada, et juutlikust diasporaast pärinevad keelemõjud ja ka hellenistlik mõttevara jõudsid esmalt Jeruusalemma. Kui Jeruusalemmas algas kristlaste tagakiusamine (vt Ap 8:1), siis tabas see eelkõige koguduse hellenistlikku suunda. Juudakristlik kogudus Peetruse ümber jäi aga puutumata.⁴³ Tagakiusu tõttu Jeruusalemmast põgenenud

³⁹ Vt Fischer, *Das Urchristentum*, 83–84; François **Vouga**, *Geschichte des frühen Christentums* (Tübingen; Basel: Franke, 1994), 43; Ludger **Schenke**, *Die Urgemeinde. Geschichtliche und theologische Entwicklung* (Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1990), 69–70, 177–178.

⁴⁰ Arvatavasti toimus see aastal 32 pKr; vt Eduard **Lohse**, *Paulus. Eine Biographie* (München: Verlag C. H. Beck, 1996), 57; F. F. Bruce pakub välja (umbes) aastat 33; vt Frederick Fyvie **Bruce**, *Paulus. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus*, 5 (Tallinn: Logos, EELK Usuteaduse Instituut, 2010), 381.

⁴¹ Vt Vouga, *Geschichte des frühen Christentums*, 44.

⁴² Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*. I, 93–94.

⁴³ Vrd Fischer, *Das Urchristentum*, 83–84; Vouga, *Geschichte des frühen Christentums*, 43; Schenke, *Die Urgemeinde*, 69–70, 177–178.

kristlaste kaudu jõudsid hellenistliku diasporaa mõjud ka johanneslikku koolkonda.

Ap 9:22–25 tunnistuse kohaselt ei olnud Saulusel pärast kristlaseks saamist sugugi lihtne olla juutide keskel Damaskuses. Arvatavasti umbes 2–3 aasta pärast (vt Gl 1:17–18) pidi ta oma aktiivse kristliku kuulutustöö pärast sealt põgenema. Ilmselt pidid ka misjonaarselt aktiivsed ja vabameelsed hellenistlikud juudakristlased Damaskusest lahkuma ja siirduma kõrvalisematesse paikadesse.

Jerusalemmast tagakiusu tõttu põgenenud kristlaste misjonitegevuses äratub tähelepanu, et nad kuulutasid evangeeliumi üksnes juutidele (Ap 11:19). Kui aga Antiookiasse tekkis nii juuda- kui ka paganakristlastest koosnev tugev kogudus (vt Ap 11:19–26), siis arvatavasti ei lubanud neid sellega liituda nende soov hoida kinni oma juutlikust identiteedist. Pigem jääda isolatsiooni kui oma juutlikke vaateid paganate suhtes muuta.⁴⁴

Kokkuvõtvalt võib johannesliku koolkonna moodustanud inimeste päritolu kohta öelda, et selle moodustasid Jerusalemmast põgenenud hellenistlikud juudakristlased ja nende misjonitegevuse läbi kristlaseks saanud Damaskuses ja sealses ümbruses elanud juudid, kelle hulgas oli ilmselt ka Ristija Johannese pooldajaid. Võib arvata, et mingi hulk kristlasi oli sinna jõudnud ka juba varem, nt Galileast.⁴⁵ Jerusalemmast tulnud juudakristlased moodustasid johannesliku koolkonna ideoloogilise tuumiku. Nende kohta võib lühidalt öelda, et hellenistlikud juudid töid erinevatest paikadest⁴⁶ Jerusalemma mitmesuguseid usulisi mõjusid. Seal kristlaseks saades lisandusid uued arusaamad, eelkõige seoses Jeesuse kui Kristusega. Ka viidi nad kurssi Jeesus-pärimustega ja algkoguduse õpetusega. Kõik see teave võeti kaasa nii Damaskusse kui ka Süürias kanda kinnitanud kogukonda. Sealsetes pingeväljades kujunes välja johanneslik koolkond koos omanäolise kristoloogiaga. Koolkonnale oli tähtis nende juutlik identiteet. Kui Antiookiasse tekkis juudi- ja paganakristlaste segakogudus, siis vähemalt suur osa koolkonna juudakristlastest sellega kaasa

⁴⁴ See mõte kajastub ka 3Jh 7.

⁴⁵ Vt Bruce, *Paulus*, 62.

⁴⁶ Nt Väike-Aasiast (Efesosest), kui mõelda nt J. Blanki ja U. Schnelle öeldule; vt Blanck, *Das Evangelium nach Johannes*. I, 22; Schnelle, *Das Evangelium nach Johannes*, 2–3, 6–7.

ei läinud, vaid tõmbus isolatsiooni. Sellisele eraldumisele võis aidata kaasa ka juutluses levinud viimse kohtu lähiootus⁴⁷, millele lisandus ootus, et Kristus Jeesus tuleb peagi tagasi.⁴⁸

5. JOHANNESLIKU KOOLKONNA TRAUMAATILISED KOGEMUSED

Nagu juba alguses öeldud, lähtutakse Johannese evangeeliumi kirjutamisaja hindamisel juudakristlaste sünagoogivande alla panemise traumaatilisest kogemusest. Kuid johannesliku koolkonna või vähemalt selle tuumiku jaoks algasid juutlusest väljaheitmise traumaatilised elamused palju varem.

Kui me mõtleme nt Stefanosele, siis nii nagu tema kaitsekõnest on näha (vt Ap 7:2–53), oli ta tõeline juut, kes soovis selleks jääda ka Jeesust Kristuseks tunnistades. Just sellisena oli ta haaratud vaidlustesse, mis puudutasid Jeruusalemma hellenistlikes sünagoogides esile tõusnud juutluse valupunkte (vt Ap 6:8jj). Ilmselt ei Stefanos ega ta mõttekaaslased ei soovinud juutlust halvustada, vaid tahtsid aidata kaasa selle teravate valupunktide lahendamisele. Seepärast oli neile kui hellenistlikele juudakristlastele väga raske ja traumaatiline elamus saada oma usuliste veendumuste pärast Jeruusalemmast välja aetud. Vähemalt osaliselt tähendas see ka nende juutlusest väljaheitmist.

Damaskuses võis sinna põgenenutel tekkida mingi lootus, et nad leiavad sealsete juutide tunnustust. Igal juhul ei aetud neid sealt mitte kohe minema. Nad võisid oma seisukohti kaitsta, eelkõige oma kristoloogiliste põhimõtete üle diskuteerida. Just sellises olukorras võisid paljud usu-põhimõtted leida oma sõnastuse, ja seda suhteliselt kiiresti.⁴⁹ Seejuures ei

⁴⁷ Taanieli raamatu esseenidepoolse tõlgenduse kohaselt pidi viimne kohus saabuma aastal 70 pKr; Hartmut **Stegemann**, *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus*. 10. Aufl. (Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder, 2007), 209–210, 220.

⁴⁸ Kristuse taastuleku lähiootuse kohta vt nt Jürgen **Becker**, *Annäherungen: Zur urchristlichen Theologiegeschichte und zum Umgang mit ihren Quellen. Ausgewählte Aufsätze zum 60. Geburtstag mit einer Bibliographie des Verfassers*. Hgg von Ulrich Mell (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1995), 55, 304, 365, 367.

⁴⁹ Olgu siia lisatud, et M. Hengeli väite kohaselt moodustasid kristoloogia arengus olulise etapi esimesed viis aastat pärast Jeesuse surma ja ülestõusmist; vt Martin **Hengel**, „Christologie und neutestamentliche Chronologie“ – *Neues Testament und Geschichte*:

piisanud üksnes nendest lahendusideedest, mis olid kaasa võetud Jeruusalemmast. Vaja oli leida ka uusi. Arvestades aega, kui kaua sai Paulus Damaskuses tegutseda (vt Ap 9:22–25; Gl 1:17–18), võis ka johanneslike kristlaste tegevus kesta seal mõned aastad. Kuid lõpuks pidid nemadki tagakiusu tõttu Damaskusest põgenema.⁵⁰ Kas johanneslik koolkond oli sel ajal ametlikult vande alla pandud või mitte, pole kuigi tähtis, pigem see, et nad olid nüüd juba kaks korda (Jeruusalemmas ja Damaskuses) sunnitud tagakiusu tõttu juutide keskelt ja sünagoogiosadusest lahkuma. Ja nagu öeldud, puudutas see kõik väga valusalt nende juutlikku identiteeti ning seadis küsimärgi alla nende tegevuse legitiimsuse.

6. MILLAL KIRJUTATI JOHANNESE EVANGEELIUM?

Kõike eelnevat kokku võttes on aru saada, et oma traumaatilisele elamus-tele polnud vaja lahendust leida mitte alles Jeruusalemma langemise järel, vaid vajadus selleks tekkis juba palju varem. Johannesliku koolkonna üleelatud valusad kogemused vajasis läbitöötamist ja sõnastamist. Vaja oli intensiivselt otsida vastuseid kristoloogilistele küsimustele. Juutluse ja kristluse vaheliste küsimustega, samuti Ristija Johannese ja Jeesuse suhete küsimustega tuli tegelda palju varem. Tekkinud oli hulk põhimõttelisi küsimusi, mis vajasis vastuseid. Nendega ei tohtinud viivitada, see võinuks mõjuda nende kristlaste usule laastavalt. Niigi oli osa neist juba kristlusest lahkunud. Tungiv vajadus koguduse liikmete usku kinnitava teose järele tekkis seega seni arvatust palju varem. Kusjuures lisaks sobivas kompositsioonis ja sõnastuses Jeesus-pärimustele oli seal koht ka koguduse enda usutunnistuslikel arusaamadatel ja tõlgendustel. Nii on hästi mõistetav, et evangeeliumi tekstis on koguduse usutunnistuslikud osad (vt eelkõige Jh 3:13–21.31–36). Johannesliku koolkonna pingelises olukorras oli oluliste ideede laia leviku tagamine kirjalikke tekste paljudades palju tulemuslikum kui suuline pärimus. Eeskujulike oluliste ideede

historisches Geschehen und Deutung im Neuen Testament: O. Cullmann zum 70. Geburtstag. Hg. Heinrich Baltensweiler, Bo Reicke (Zürich: Theologischer Verlag; Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1972), 43–67.

⁵⁰ Võimalik, et see langes kokku ajaga, mil Paulus Damaskusest põgenes (Ap 9:24 jj).

laia leviku tagamiseks kirjalike tekstide paljundamise abil oli Qumranis esseenide tegevuse kujul olemas.⁵¹

Kui evangeelium oleks kirjutatud esimese sajandi lõpus, siis tähendaks see, et tempel oli selleks ajaks juba hävitatud. Kuid ilmekad kirjel-
dused evangeeliumis näitavad pigem, et tempel on alles (vt Jh 2:12–22;
7:14 jj; 10:22 jj). Ka on Jh 11:48 mõistetav pigem juutide ajaloost lähtuva
hoiatusena kui tagasivaatena Jeruusalemma templi hävitamisele.⁵² Samuti
ei ole õige vaadata mööda tollal kristlaste seas levinud Jeesuse taastuleku
lähiootusest, mida toetas esseenide levitatud arusaam, et viimne kohus
algab aastal 70.⁵³

Ühe olulise probleemi Johannese evangeeliumi kirjutamisaja dateeri-
mise asjus tõstatab Jh 21:22 jj olev tekst:

Jeesus ütles talle: „Kui ma tahan, et ta jääb minu tulekuni – mis see sinusse
puutub? Sina järgne mulle!“ Siis levis kuuldus vendade seas, et too jünger
ei surevatki. Aga Jeesus ei olnud öelnud talle, et ta ei sure, vaid: „Kui ma
tahan, et ta jääb minu tulekuni – mis see sinusse puutub?“

Sellest järeldatakse, et evangeeliumi kirjutamisajaks oli too jünger juba
surnud.⁵⁴ Sellisel juhul oleks kirjutamisaja varasem dateering raskenda-
tud. Kuid Jh 21:22 jj puhul ei pea sugugi arvama, et too jünger oli evan-
geeliumi kirjutamisajaks surnud. Tegemist võib olla täiesti põhimõttelise
ütlusega, et temagi on samamoodi surelik nagu teisedki.

Millal kirjutati Johannese evangeelium? Tungiv vajadus ja ka võima-
lus evangeeliumi kirjutamiseks olid olemas juba 40. ja 50. aastatel. See-
juures teose koostamine võis nõuda mõned aastad lisaks. Seega võiks
Johannese evangeeliumi kirjutamisaeg jääda 40.–50. aastatesse.

KOKKUVÕTE

Teoloogide hulgas on pikka aega valitsenud üsna üksmeelne arusaam,
et Johannese evangeelium on kirjutatud esimese sajandi lõpus. Seda

⁵¹ Stegemann, *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus*, 78, 80.

⁵² Vastupidi Schnelle, *Das Evangelium nach Johannes*, 7.

⁵³ Vt Stegemann, *Die Essener, Qumran, Johannes der Täufer und Jesus*, 220.

⁵⁴ Vt Thurén, *Johannese evangeelium*, 245; Schnelle, *Das Evangelium nach Johannes*, 319.

seostatakse juutluses toimunud dramaatiliste sündmustega.

Esimese sajandi juutluses, mille rüpes kristlus tekkis, esines mitmesuguseid liikumisi. Kuni koonduti Jeruusalemma templi ümber, võis juutlus taluda enda keskel vägagi erinevaid ideoloogiaid. Kui aga tempel hävis, kaotas juutlus oma keskse kooshoidva toetuskoha. Nüüd vajab juutlus sise- mist puhastust. Koos teiste hereetikutega pandi vande alla ka juudakrist- lased. See meede oli nende jaoks karm.

Johannese evangeeliumis kajastuvad muude teemade hulgas ka johan- nesliku koolkonna enda mitmesugused probleemid, nende hulgas juut- lusest väljaheitmise traumaatilised elamused. Samuti on näha, et evan- geeliumi abil püüti ületada johannesliku koolkonna ja Ristija pooldajate vahelist lõhet.

Kui juudakristlastele üldiselt algasid juutlusest väljaheitmise dramaa- tilised sündmused seoses juutluse „suurpuhastusega“, siis johannesliku koolkonna või vähemalt selle tuumiku jaoks algasid need palju varem. Nimelt pidid hellenistlikud juudakristlased tagakiusu tõttu juutide kes- kelt ja sünagoogiosadusest lahkuma, esmalt Jeruusalemmast, siis ka Damaskusest. Kas johanneslik koolkond oli sel ajal ametlikult vande alla pandud või mitte, pole kuigi tähtis, igal juhul puudutas kõik see väga valu- salt nende juutlikku identiteeti ning seadis küsimärgi alla nende tegevuse legitiimsuse.

Üleelatud valusad kogemused vajasisid läbitöötamist ja sõnastamist. Intensiivselt tuli otsida vastuseid kristoloogilistele küsimustele, eriti seos- ses Jeesuse ristisurmaga. Juutluse ja kristluse vahelised probleemid, küsi- mus prioriteedist, kes on tähtsam, kas Ristija või Jeesus, ning hulk teisi põhimõttelisi küsimusi vajasisid koheseid vastuseid. Vastustega viivita- mine oleks võinud mõjuda nende kristlaste usuelule laastavalt. Seega oli tungiv vajadus ja ka võimalus evangeeliumi kirjutamiseks olemas juba 40. ja 50. aastatel. Nendesse aastatesse võis jääda ka Johannese evangeeliumi kirjutamisaeg.